

MÓRA FERENC

A SÁNDOR KÖRÜL

DR. ÁCHIIM ANDRÁS KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-012-9 (online)
MEK-15274

I.

Tudom én azt, ha meg nem szólnak is érte, hogy egy kis nyelvtani helytelenség van ebben a címben. Hiába hívják névelőnek a névelőt, éppen a név elé nem dukál. (Aminthogy a karszék is olyan szék, amelyiknek nincsen karja. Ha van neki, akkor már nem karszék, hanem karos-szék.)

A nyelvtan szerint nem gílt a Péter, meg az Imre, meg a Sándor, mert az igaz magyar csak Pétert, Imrét, Sándort mond, támaszték nélkül. Persze, hogy igaza van a nyelvtannak, de azért nekem is igazam van. Ez a Sándor, akit egy kis regény pajzsára akarok emelni, nem olyan akárki Sándor. Ez egy valóságos nagy Sándor, ha kis betűvel írom is az epitonját. Ha naggyal írnám, akkor össze lehetne téveszteni azzal a másikkal, akinek kicsi volt Macedónia s akit Világbírónak tisztel a történelem. Gondolom, azt is névelővel emlegették a maga idejében, - hű kutyafékomadta! - mondhatta Dárius király ő felsége a gaugamelai csata után - de megadta nekem ez a Sándor!

Hát ez a mi Sándorunk nem tiedelt el annyit a világból, mint halhatatlan druszája, de azért némi kis halhatatlanságra ő is szert tett Szeged és Kistelek között. Nem akarok vele megbántani senkit, de ki kell mondanom az igazságot, hogy itt a mi környékünkön mégis csak ő vitte köztünk legtöbbször név dolgában - igaz, hogy nem is sajnálta érte teste fáradságát. Ugyan a másét még úgyse sajnálta.

Gondolom, ezek után mindenki tisztában van vele, hogy én itt Rózsa Sándor dicsőségét kerülgetem. Csakugyan kerülgetem, de bizonyísten nem irigységből. Nem vagyok irigy természetű ember, nostras-ra meg különösen nem. Egészen más oka van annak, hogy akadozik a tollam a papíron, amelyet a mi fiúink emlékezetének óhajtok szentelni.

Sokat írtam már én a Sándorról, de leginkább csak - aktát, amely iktatószámot visel. Ha valakinek nem volna jobb dolga, mint kiszedegetni a bölcs vezetésem alatt álló bibliotéka levéltárából azokat az aktákat, amiket innen-onnan harminc év óta a Sándor tárgyában szerkesztettem, egész könyvre való köteg kikerülne belőlük. De nem ajánlom az utódomnak, hogy próbálja meg, majd ha engem elvisz a markoláb és összeszedik az irodalmi hagyatékomat. Körülbelül egy a szövege minden aktának, csak a név változik, amelyre címezve van. Tudniillik ezek az akták válaszok olyan levelekre, amelyek abban a feltevésben intéztettek a könyvtár igazgatóságához, hogy az rendelkezik Rózsa Sándor memoárja felett; azt hiszik, hogy e nagy ember, mint városunk szülötte, ránk testálta önéletrajzát s azt mi féltve őrizzük külön e célra beszerzett Wertheim-szekrényünkben. De nemcsak féltve, hanem félve is, mert a lelkek órájában karikásostor pattogása és pandurpuskák ropogása hallatszik ki a vaskasszából.

Magyar írók, igen jónevűek is és osztrák kollégák, akik jó szívvel vannak a lovagias magyar nemzet iránt, már boldogult gazdámat, Tömörkény Istvánt is sokat nyagatták Rózsa Sándor relikviáiért. Volt, aki regényhőst akart belőle csinálni, volt, aki tragédiát dalban elbeszélve ihlette volna róla s volt, aki operettben szerette volna vele eljártni a kutyakopogóst, csak történeti adatok kellett volna hozzá. (Hogy nincs ebben a kérkedésben semmi túlzás, legyen rá bizonyosság Grünvald Alfréd osztrák librettista. Nemrégiben olvastam, hogy ez a bécsi kollega most operetten dolgozik, amelynek «Vénusz selyemben» lesz a címe, hőse pedig egy magyar gróf, akit Rózsa Sándornak néznek. Nem tagadom, hogy egy kicsit a szívembe nyilalt, mikor Sándorunk karrierjének erről az új grádicsáról értesültem. Milyen szerencséje van ennek a betyárnak! Mikor fognak már egy gróft múzeumigazgatónak nézni?)

Tömörkényi István igen udvarias ember volt, aki szolgálatkészen válaszolt minden megkeresésre. Postafordultával értesítette t. címeiket, hogy nekünk valóban van egy unikumunk a keresett tárgykörből, Szegedi bűnkrónika a címe, rajta van az is, hogy I. füzet, valami Búvár nevű író társ szerkesztette azon frissében, még 1870-ben, nyilván hivatalos adatok alapján. Alighanem ez is volt a baj, ez a hivatalosan megállapított tényekhez való túlzott ragaszkodás, A «tiltott közlés»-ről ugyan még akkor nem volt törvény, de azért az írónak úgy a körmére találtak ütni, hogy ezen búvár nem mert többet a sötét bűnök tengerébe leereszkedni s így a krónikából nem jelent meg második füzet. De az elsőből se ismeretes több a mi példányunknál, még a Nemzeti Múzeumnak sincs meg ezen nemzeti ereklye, ennél fogva az mint páratlan ritkaság a házból ki nem adható. Aki élvezni akarja, az fáradjon ide a királyi és császári székvárosokból, állunk szolgálatára, de csak a délelőtti órákban, a könyv ugyanis fönt lakik az emeleten, a főkönyvtárban, száznéhányezredmagával, oda pedig délután nem mászkálunk, mert a villanyvezetékünk elromlott.

Tömörkény István elment, a régi érdeklődők is elmentek, de jöttek helyettük újak. (Tömörkény helyett nem.) Pár évvel ezelőtt Amerika is jelentkezett. Csikágóból írt valami irodalmi üzletes, hogy jó volna egy Rózsa Sándor filmet csinálni. Már hogy meg akarta szégyeníteni az odavaló gangstereket, vagy oktatni akarta őket, azt ő tudja. Tőlem ő is csak azt a választ kapta, amit a többi, mert én nem vagyok olyan udvarias ember, mint tanítógazdám volt.

- Intézetünk a közművelődésnek van szentelve s betyárkultusszal se szervezeti szabályai szerint, se magánhajlandóságából nem foglalkozik. Városunk dicsőségét másképpen óhajtjuk szolgálni, mint a betyár-romantika ápolásával. Mindazonáltal kivételesen van szerencsénk közölni, hogy a t. címed b. érdeklődése által megtisztelt férfiú a nyomtatásban megjelent vizsgálati akták szerint egy áldott állapotba került kocsmárosné hasát felvágatta, hogy meg nem született csecsemő kisujjához hozzájusson, mivel az ő társadalmi köreiben elterjedt hit szerint a golyó nem fogja azt, aki ilyennek a birtokába van.

...Hát ilyen előzményei vannak azon ténykörülmenynek, hogy némi vonakodással álltam be a Sándor panegirikusának. De meg kell vallanom, hogy mire megöregedtem, egy kicsit megváltozott a felfogásom - részben az utolsó évek világtörténelmi eseményeinek hatása alatt is - s hajlandó vagyok átértékelni régi ítéletemet a puszták királyáról, akihez már 1848-ban verset is írtak, még pedig németet. (Már nem tudnám megmondani, honnan kerítettem azt a bécsi kalendáriumot, amit éppen ilyen vonatkozásnál fogva adtam neki a könyvtárunknak. Kossuth Lajos képe is verssel van ugyan koszorúzva, de csak a naptár táblája belső oldalán, tehát páros oldalon, amin nem kap úgy a szem. A külsőn a mi Sándorunk van ábrázolva, baltája nyelére támaszkodva. A Kossuth dicsőségére írt vers rosszabb, de a Sándoré hosszabb.)

Két oka is van annak, - az általános európai helyzettől eltekintve - hogy ma már szelídebben ítélem meg a Sándort. Rájöttem, hogy egy római császár is volt, Maxentius nevezetű, aki ugyanúgy szerezte a talizánt, mint ő. (Lehet, hogy tőle tanult Sándor is; rajongói bizonyosan örömmel veszik tudomásul, hogy ilyen császári vonás is volt benne és klasszikus studiumokat is végzett.) A másik okom az, hogy a nyáron tanyavilágunknak olyan részén bújdostam, amelynek nádfödeles házai közt - novellaíróink bogárhátúaknak nevezgetik őket, noha olyan rongyoshátú bogarat a legnagyobb Brehm se ismer - még elevenen él a Sándor-míthosz. (A nevét azért nem árulom el a környéknek, hogy a többi környék meg ne legyen sértve, mintha őbenne nem volna kegyelet.) Hát itt hallottam néhány történetet Sándorról, amelyeket érdekesnek tartok följegyezni. Hitelességükről az a kukoricacsősz felel mint a szájhagyomány képviselője, akivel együtt sütögettünk odakint gyenge kukoricát. Persze lopott kukoricát, hogy stílszerűek legyünk.

II.

Városi ember, ha Rózsa Sándort emlegetik előtte, mindig a Ráday nevét asszociálja vele. Része lehet benne Jókainak is, aki erről a perzekutorról mintázta meg Lándoryt a lélek-idomárt.

Kint a tanyák közt azonban, ahol a Sándor határozottan sokkal többet emlegetett alakja volt a multnak, mint például Nagy Lajos király, nem Ráday az antagonistája, hanem Lócsik.

Nem mondhatni, hogy valami lelkesedéssel adóznak neki a betyárirtásért, inkább valami hideg elismeréssel.

- Kögyetlen szigorú ember vót, nagy kínzást tölt a szögénylegényökön. Az vót a szava járása, hogy ürá úgy köll nézni, mint a küszent-istenre.

Ez a küszent-istennel való példázgatódzás hiteles dolog lehet, mert én már ölbeli koromban is hallottam róla Félegyházán. Tisztes nyugalomban és istenfélelemben élt ott akkor valami D. Urbán bácsi nevű, Ráday-viselt vén betyár aki engem fia gyanánt szeretett és sokat beletakar-gatott a subájába, mert a háza szomszédos volt a mienkkel. Senki engem nem kényeztetett és dédelgetett úgy, mint ez a felejthetetlen lóköttő, növeessen a jó Isten a sírján jószagú som-kórókat és szép nevető pipacsokat. A nevére is akart iratni s a nevelésemet is vállalta volna, mely esetben életem pályája bizonyosan másképp fordult volna, de az édesanyám nem eresztett el a szívéről.

Hát ez az Urbán bácsi volt az én első forrásom a Sándor viselt dolgai tekintetében. Ő nem szolgált ugyan alatta, de olyan ügyvivőféléje volt a kiskúnok földjén s ez juttatta őt is a szegedi Zwingerbe, ahol két esztendeig élt a Ráday kosztján.

- Tudod, fiacskám, nem vót az rossz hely - merengett el néha a daliás időkön - húsban nem vót semmi hiányosságunk, csak kegyetlen megsózatta a Lócsik, inni meg nem adott rá, úgy, hogy az ember néha a falat nyalta kínjában. Az kutya ember vót, de engem mégis kiszabadí-tott a keze közül az a nagyon jó Isten. Tudod, a radnai Szűz járt közbe értem, mert én soha el nem mentem lopni anélkül, hogy két szál gyertyát ne gyújtottam volna a képe előtt és térdén-állva ne kértem volna, hogy segítsen meg. De meg is segített mindig, még a Lócsik kezében is. Pedig az olyan veszett jószág volt, hogy úgy kellett ránézni, mint a küszent-istenre.

Az eltorzított névben is könnyű ráismerni Laucsik Mátéra, a rendcsináló kormánybiztos jobb-kezére. Ugyanazt is lehetne mondani, hogy a főhadsegédjére. Bizonyosat nem lehet tudni, nemcsak azért, mert az idő sok mindent elmosott azóta, hanem azért se, mert a Ráday-kor-szakot szándékosan is elhomályosították azok, akik szerepeltek benne. Amit azonban a nép tud a Laucsik szerepéről, azt az azóta napvilágra került kortársi memoárok meglehetősen hitelesítik. Ki lehet belőlük venni, hogy a gróf csak díszveretes hüvelyke volt az igazság pallo-sának, - az éles penge Laucsik volt benne. Rádayra szükség volt, neve miatt is, szeplőtelen karaktere miatt is; a kormány tudta róla, hogy őt se fenyegetődzés, se szép szó, se asszony-csók, se annál is kísértőbb asszonysírás le nem veszi a lábáról. Erre mind fel kellett készülni, mert sok szóbeszéd volt arról, hogy nagyon tekintélyes alföldi birtokosok, kastélyos urak kezére járnak Sándornak, még pedig egészen önzetlen rajongásból. Ezekkel nem lehetett szembeállítani akárkit. Ide olyan ember kellett, aki nemcsak tiszta, mint az arkangyal, hanem olyan fényes is.

De Ráday magában nem lett volna elég. Címernek, ország zászlójának, akit tiszteljenek a jók, rettegjenek a rosszak, igen; de gyakorlati célra, nyomozásra, betyárok és orgazdák összefog-dosására, kínvallatásra nem volt való. Erre kellett Laucsik Máté, székesfehérvári ügyvéd, aki

a rendcsinálásból még a Bach-korszakban letette a vizsgát. Laucsik akkor még fiatalember volt, éppen hogy a joggal elkészült Bécsben s egy híres osztrák büntetőjogásznál, akinél patvárián volt, olyan stúdiumokat végzett, amik idehaza nem voltak divatban. Honti születés volt, az apja uradalmi ember s valami olyan összeköttetése, hogy Albrecht főherceg, a Bach-korszakban Magyarország kormányzója, jóindulattal volt hozzá, a fiához is. Neki köszönhetette, hogy központi szolgabíró lett Fehér megyében s hogy Bécs őrá bízta a somogyi betyárvilággal való megbirkózást. Nem könnyű munka volt, de sikerült neki. Nem kimélte se a maga munkáját, se a más érdekét s rövid idő alatt statáriális bíróság elé állította a legillusztrisabb betyárvezéreket. Betyárt már azelőtt is akasztottak, de Laucsik az orgazdákat is hóhérekre adta. Erre aztán nagyon befolyásos urak kijárták Bácsban, hogy a túlságosan energikus kezet megfogják, mielőtt olyan titkokról is leszaggná a pókhálót, amelyeknek leleplezéséből országos botrány lenne. Igaz, hogy nagyon szavahihető embertől más verziót is hallottam. Azt, hogy a fiatal Laucsik vérfagyasztó bizonyosságát adta betyárpusztító zsenijének. Egy vádlottal jégahalált halatott. Nem akart vallani, ezért meztelenül bezáratta egy jégverembe. Lefagyott a keze, nem vallott. Lefagyott a lába, nem vallott. Aztán múmiává fagyott a törzse is, de még akkor se vallott, úgyhogy azt se lehetett megtudni soha, nem ártatlanul halt-e meg. A rokonai aztán egész Ferenc Józsefíg mentek a panaszuikkal s a király nem volt hajlandó szentesíteni ezt a büntetőjogi reformot. Jégverembe nem záratta ugyan Laucsikot, de egész életére hidegre tette. Soha többet rendes bírói, vagy ügyészi állást nem kaphatott. Az igaz, hogy Rádaynak ő lett a jobbkeze, de csak úgy, mint «Laucsik úr».

A kiegyezés után való esztendőben került sorra az Alföld megtisztítása s Andrássy Gyula, mint kormányelnök, Ráday Gedeont tette meg királyi biztosnak, aki addig a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője volt. Vizsgálóbíróul mellé adta Kormos Bélát, aki mint Pestmegye tiszti alügyésze szerzett kitűnő jogászi gyakorlatot. Aztán Laucsikot hívatta magához Andrássy, akkor székesfehérvári ügyvédet s közölte vele, hogy őt szemelte ki a szegedi kormánybiztos adlátusának. Laucsik szabódott a nem egészen veszélytelen tisztségtől. Nemcsak a nyugalma nem akarta feláldozni, hanem a családját is féltette. Tigrisvadászatra csak az induljon, aki után senki se törli a szemét. Andrássy azonban nem engedett. Ráday mellett szinte teljes hatalmat ígért Laucsiknak s a kormány tekintélyével vállalt garanciát azért, hogy akármilyen új szerepében, családjának exisztenciája minden eshetőségre biztosítva van. Erre aztán nem lehetett nemet mondani. Laucsik elköltözött Szegedre, ahol Ráday már türelmetlenül várta.

Azzal mindenki tisztában volt, hogy a duvadak közt Sándor bácsi a király. (Akkor már igazán bácsi volt, belépett az ötvenötbe. 1813-ban született, még pedig július havában, az oroszok jegyében, amikor csupa vérszomjas emberek látnak napvilágot. Tudom magamról, mert én is júliusi termés vagyok. Nemcsak dicsekvésképpen mondom, de hát nem hamisíthatom meg a történelmet csupa szerénységből.) Azonban csak gyanu volt, de bizonyosság nem. Mert ami bizonyos volt, azért Sándor már amnesztiát kapott nem is egyszer. Az elsőt még negyvennyolcban magától Kossuth Lajostól. Aztán Ferenc József is megamnesztiázta, még pedig kétszer is, bizonyosan azért, hogy ezzel is lefőzze Kossuth Lajost. Igaz, hogy aztán mégis csak lecsukatta s amire akkor szentenciázták, azt le is szolgálta becsületesen s így a régi bűnökért nem volt rajta mit keresni. A nagy tisztogatás megkezdése előtt alig egy esztendővel került haza a péterváradai börtönből s úgy szemre egészen jóba foglalta magát. Nagyon tisztességtudóan jött-ment a szegedi városban, szűzdohánnyal kedveskedett a rendőrkapitánynak, erőnek-erejével kezét akart csókolni az alsóvárosi gvardiánnak s egy kicsit restellkedve fogadta az ünneplést, ha nem térhetett ki előle.

- Nono - mondta húzódozva, mikor a búzapiacon megéljenezték -, nem töttem én olyan különösebb dolgot, mit kurjongattok énrám? Nem akarok én követ lönni.

Mert mi tagadás benne, Sándor határozottan örvendett bizonyos népszerűségnek. A Bach-korszak még közel volt s akadtak szittyá keblek, amelyek nem gyűlölték úgy a zsványt, mint az üldözőit. Sándor negyvennyolcban az amnesztia fejében beállott szabadcsapatával honvédőnek, mert ha valaki, ő igazán meggyőződéses híve volt a szabadságnak. Igaz, hogy honvédői minőségben is hamarosan kirágta az iszákot, de azért a szabadságharcos glóriája kísérte a zsványt is, legalább a naivabb honfiak szemében.

Ami pedig azt illeti, hogy Sándor nem akart követ lenni, enemű ambíciójáról valóban senki se hallott. Ő többre vágyott ennél: az volt az álma, hogy belőle pandúr lesz. Föl is ment Pestre Andrassy Gyulához, a miniszterelnökhöz, úgyszint mint régi jó emberéhez. Tudniillik a Kossuth amnesztia-levelét Andrassy hozta le neki annakidején a fehértői nádasok közé bizonyos Jókai Móric nevű fiattal.

A hagyomány úgy beszéli, hogy a nagyúr szívesen fogadta a betyárt, fölvetette vele a levett kalapját, bársonyszékbe tessékelte, Sándor bácsinak szólította, szivarral, pálinkával traktálta, de pandúrsággal nem kecsegtette.

- Nem lehet az, Sándor bácsi.

- Ugyan már mért nem lehetne, tésúr vagy minek tisztöljem az Urat?

- Mért nem lehet, Sándor bácsi, mert akinek annyi tarka macskája van, mint magának, nem lehet annak hinni.

- Nem, úgy-e - mondta Sándor szeliden. - Hát Ferenc Jóska mért hitetött magának, mikor magának is vót ölég tarka macskája.

Andrassy sóbálvánnyá meredve nézett a betyárra. Az pedig rákacsintott és odasúgta neki, megemelve a kalapját:

- Csak nem felejtette tán el maga se Kossuth Lajost? Mert, nézze, az nagy csúnyaság vóna ám, ha mostan muszájból más gazdát szolgál is.

Szóról-szóra így volt-e, nem-e, azért én nem harapom meg az ujjamat, sőt azt is megvallom, hogy efelől a történelmi párbeszéd felől éppoly kétségeim vannak, mint sok történelmi párbeszéd felől, amelyek iskolai oktatás tárgyát képezik. De ezeken a tájakon, amelyek Rózsa Sándor lábnyomait őrzik, úgy beszélnek, hogy az államférfi megszegye magát, sőt borzasztó haragra is lobbant, csak nem merte mutatni. Sőt inkább fűt-fát ígért Sándornak, de csak azért, hogy megszabaduljon tőle. Ki is kísérte egész a kis ajtóig, de aztán sürgősen magához parancsolta Rádayt és kiadta neki az ordret, hogy ezt a betyárt élve-halva, de neki minden okvetlen kezére kerítse.

Ráday szeretett is volna eleget tenni a parancsnak, de nem tudta, hogy fogjon hozzá. Ahogy Szegedre lejtött, hamarosan megbizonyosodott róla, hogy Sándor megint átvette az impériumot a Duna-Tisza közén, összeszedte a régi betyárokat, neofitákkal is frissítette a bandát, községházakat rabolt ki, vásárosokat sarcolt meg, itt-ott vért is eresztett, de mindent olyan ügyesen csinált, hogy akkor is nehéz lesz bizonyítani, ha lefogják. Egyelőre azonban lefogásról se lehetett szó, a vén zsvány eltűnt valami ismeretlen bozótban. Keresni se lehetett nagyon, mert ha neszt fog, akkor időnap előtt megugrik Szerbiába az egész bandájával. Olyan ketrecet kellett neki felállítani, amibe maga jószántából kerüljön bele.

Erre volt jó Laucsik, a lélekidomár. Lehet, hogy a Dunántúl rémtetteket követett el - itt Szegeden pszichológiával dolgozott az első perctől kezdve.

III.

Három hónapig ült már Laucsik Szegeden, anélkül, hogy a kisujját is mozdította volna Rózsa Sándor ellen. Egynéhány kapcabetyárt ugyan összefogatott, de azokkal is nagyon barátságosan bánt, még mákosrétest is süttetett nekik. Csak akkor mérgesedett meg rájuk, mikor valami bácskai úrikastély fölverését nem akarták vállalni, ahol még a csecsszopó gyerekek is átvágták a torkát.

Ennek hírére se hallottuk soha - szabadkoztak a lóköttők, akik addig nagyon engedelmesen vallottak be mindenféle apró-cseprő deliktumot. - Nem vagyunk mink olyanfélék tekintetös úr. Ilyen borzasztóságot csak a Sándor cselöködhetett. Úgy segítsön mög a Szentháromság-isten, ahogy nevirül se ösmerjük azt a bizonyos helyiséget.

Nem is ismerhették, hiszen Laucsiknak a kitalálása volt az egész. Azért találta ki, hogy megharagudhasson.

- Sándorra meritek kenni a magatok istentelenségét, kötélrevalók? A szátokra veszitek annak a derék embernek a nevét, ti semmiházi szemétnépek, akik még azt se érdemlitek meg, hogy Sándor a hétköznapló csizmáját hozzátok kenje! Takarodjatok előlem, szedte-vette fattyai, én nem vesztegetem rátok többet a szót, hanem majd lesz rá gondom, hogy a Sándor kezére kerüljete!

Hát ez nagy meglepetés volt a szegénylegényeknek, még nagyobb Sándornak! Mert persze huszonnégy óra alatt megvitték neki a hírt, nem is egyfelől. Nemcsak a Laucsik parancsára, hanem a Laucsik tudta nélkül is. (Majd később kiderül, hogy volt a rablóvezérnek olyan úri barátja is a szegedi városban, akinek a házában nemcsak a Laucsik tekintetes úr volt sűrű vendég, hanem a Ráday méltóságos úr is.)

Az öreg betyár úgy érezte magát, mint aki égő házból szabadul ki, éppen mikor rászakadóban van a tető. Meg is fogadta magában, hogyha még ez egyszer segedelmére lesz az a nagyon jó fölséges Úristen, fölhágy a mesterséggel és penzióba teszi magát. Átveszi a gazdaság vezetését az öreg Rózsa-tanyán, ahol ezidőben a sógora helytartóskodott. Soha többet vért nem ont, csak még azoknak a kapcabetyároknak kivághassa a nyelvét, akik ilyen csúf hírbe keverték a törvény előtt. Ehhez jussa van, hiszen még ez a messziről jött bíró is fölszabadította rá. Nagyon rendes ember lehet ez a bíró, tán még össze is ismerkedik vele idővel. Ugyan elfogadná-e, ha megkerítené neki azt a szép pejszikót a gyulai ménesből?

Mindenesetre úgy gondolta Sándor, hogy bátorságosabban jöhet-mehet a határban, ha már így megfordult a szél. A nagy próba akkor esett meg, mikor a mételyesi buckák közt két lovas fogdmeggel találkozott. Hirtelen a szűr alá kapta a puskát s lesz, ami lesz nyugodtan ballagott feléjük.

- Nini, ez mög a Sándor bácsi! - kiáltott rá az egyik pandúr, de nagyon barátságosan.

- Az ám, - örült neki a másik is - no, hogy van kend, Sándor bácsi?

- Mint a többi gróf - nézett végig rájuk hidegvérűen a betyár, a szűr alatt igen szorítván magához a puskát.

- Hát aztán hol lesz az ebéd, Sándor bácsi? - kérdezte az öregebb pandúr.

- Majd ott, ahol tegnap - vont vállat Sándor. - A napnál.

- Szereti-e kend a fogolyhúst?

A betyár gyanakodva kapta föl a fejét.

- Miféle fogolyhúst?

- Ejnye, hát a fogolymadárét - nevelte el magát a fogdmeg. - Ölég bolond kend, ha nem lő magának ebédöt, hiszen puskája van hozzá, látom. No, adjon Isten Sándor bácsi!

- ...sten! - billentette meg a kalapja szélit a betyár, akivel még ilyen csuda nem történt az életben. Hogy ővele a törvény embere mint maga formájával békességesen elbeszélgessen! Még akkor is, mikor észreveszik nála a fegyvert! S hogy azt ötöle nemcsak hogy el ne vegyék, hanem még biztassák is vele orvvadászatra!

Persze ez a nagy nyájaskodás mind a Laucsik rendeletére történt így, aki úgy számított, hogy többre lehet menni egy csöpp mézzel, mint egy kád ecettel. Nem is rosszul számított.

Egy hét múlva Sándor nagy magabiztában már majd a városba bemerészkedett. Egész odáig csak azért nem jutott, mert közbeesett az Öthalom. Jeles hely volt ez mindig, valamikor az ántivilágban itt adta össze a hóhér az ördöggel cimborálókat a köteles lányával, a boszorkányok is itt szoktak diétázni, mikor a sátán összesípolta őket az akasztott ember sípcsontjából készült furulyán; ebben az időben pedig arról volt híres, hogy ezt tartották a Sándor legkedvesebb herbergjének. Azon a tájon, ahol most egy elhagyott csordakút gémjét nyikorgatja a szél, volt ekkoriban valami düledező duttyán, Titke Kati nevű menyecskéé, akit azonban inkább Szépszájú Katinak hívtak. Ugyan volt neki ura is, bizonyos Bodó nevezetű, de az embere Sándor volt, mint ahogy Sándornak meg ő volt az asszonya.

Volt a betyárnak ezen a Katin kívül Katája is, még pedig Bodó Kata, testvérnénje a Kati urának. Lehet, azt is a csillagok konstellációja hozta magával, hogy egyforma nevet viselt a két fehérchseléd, akik csipke gyanánt beszegték a Sándor különös életét. Az első Katalin a pálya kezdetén szegődött hozzá. Annyiban hitese felesége volt, hogy pap eskette őket össze, de az valami pásztázó barát volt, akire Sándor ráfogta a puskát a látófájának használt nagy, fekete nyárfa alatt - még ma is Rózsafának hívják, pár esztendeje engem is lefotografáltak alatta - s addig le se vette róla, míg meg nem áldotta őket. A pusztázó barátok azonban nem hordanak magukkal anyakönyvet, a nyárfa alatt kötött frigye nem került matrikulába s a puska-csővel kikényszerített áldásnak nem lett foganata. Kata ugyan biztosította két fiúgyerekekkel a dinasztia fennmaradását, mosott is, főzött is rendesen Sándorra, de hát mit ért az, ha Sándor sohase ért haza rendes ebédidőre s néha csak Szentmihálykor vehette föl a Szentgyörgyre kikészített tisztát? Nemcsak meg nem értett asszonyok vannak, hanem meg nem értett férjek is. Kata nem tudta megérteni azt, hogy Sándor hivatala nem olyan mint egy béresé vagy egy csordásé, szegény veréb nem bírta követni a sas röptét, noha egyszer az életét is megmentette. A Tari-tanyán bujkáltak akkor, a katonák rájuk is gyújtották a nádtetőt, az égő házból Kata szaladt ki elsőnek a gyerekekkel, az ő vállát érte a golyó, s míg a katonák vele bajoskodtak, Sándor kibujt a kéményen, végigszaladt a máglyán s olyan épségben szabadult a lángok közül, mint a bibliai három zsidó ifjú az égő kemencéből.

A betyár sohase felejtette el, mit tett érte az asszony, akármerre kereste kenyerét, messze földről is mindig bőségesen gondoskodott róla - ha úgy tetszik, mondhatjuk azt is, hogy gavallérosan fizette a tartásdíjat. Sátorosünnepre - ha éppen felsőbb hatóságilag akadályozva nem volt a megjelenésben, meg is látogatta, föltekintette a vetést, a tehenet, a lovakat, az ajtó-félfán megmérte, mennyit nőttek a gyerekek, vacsoránál ő karajozta a kenyeret mindenkinek, de hálásra sohase maradt otthon.

Se írásból, se szóból nem ismerem olyan híret Sándornak, hogy különös asszonylépkedő lett volna, noha telt volna benne módja. Elég asszonyszelidítő szeme volt hozzá - nézése elől vonítva szaladt el a legveszettebb kuvasz is - s a dicsőséges lépén mindig megragadnak az asszonyok, ha az a lép akasztófára van is kenve. A betyár azonban rideg ember volt s nem nagyon érdekelte az asszonyi nemzet, legfeljebb udvariasságból ropogtatta meg egy-egy cifra

csárdásné derekát. Ebben ugyan része lehetett a csólyosi kártyavető asszonynak is, aki azt jósolta Sándornak, hogy asszony által éri vesztét.

Lemenőben volt már a napja, mikor az öthalmi csárdában meglátta a sógora új asszonyát. Húsz egynéhány esztendő volt akkor a Szépszájú Kati, nem olyan szép nagy darab asszony, akitől az ágy szélére szorul az ember, sőt ha az ágy alá menekszik, akkor ott fogódzó cöveket ver a fal mellé, hogy az asszony ki ne bírja húzni az enyhelyről. Sándor II. Katalinja olyan kis himmi-hummi fehérszemély volt, aki elfér két tenyerén, különösen két betyártenyérben. Az ilyent szokta a kintvaló nemzet esztétikája kis hitványnak minősíteni, akit bátran el lehet eresztetni a bálba, mert úgyse éri föl a legényt. És az ilyen kis mikulamék teremtés száján szokott fodrot vetni a nevetés, mikor így felel a tréfaszóra:

- Nem köll engöm féltetni, jad lehajol a legény énhozzám.

Hogy s mint habarodott egymásba a fehérképű gyerekasszony, meg a cserzettbőrű vén betyár, arról írhatna regényt, akinek ez a mestersége, de hiteles históriát írni nem lehet, mert se a hős, se a hősnő nem vezetett naplót. Valószínűleg úgy történt a dolog, ahogy az más társadalmi osztályban is megesett már, csak nem olyan sok teketóriával. Sándor nem véste a bicskájával a faderékba a Szépszájú Kati monogramját és Kati sem font koszorút somkóróvirágból a Sándor bácsi babéros homlokára. Csak Sándor bácsi parancsolt, a Kati szót fogadott, vagy az is lehet, hogy ez egyszer Sándor bácsi volt az, aki engedelmeskedett.

Virágnyelv van a tanyák közt is, olyanformán, hogy az asszony a kútgémmel jelzi, ha tiszta a levegő. Sándor jött-ment, ahogy akart, a csárdás nem előgetett neki, Egyrészt azért, mert ő már kibetyárkodta magát, másrészt szerette a nyugodalmat és nagyon tisztelte Sándort. Ha meghallotta a lova nyerítését, ő maga figyelmeztette az asszonykát:

- Köss tiszta kötőt, Sándor bácsi jön.

Hát ez a Szépszájú Kati volt az, akit a csólyosi cigányasszony kivetett a kártyán. Ő lett az aranycsipkéje a vén betyárnak - a szemfedőjén.

IV.

Mikor negyvennyolcban Rózsa Sándor szabadcsapata nem akarta a katonaregulát tartani, Osztorvszky József, a szegedi kormánybiztos maga elé parancsolta a guerilla-vezérré avanzsált rablót.

- Tartsd kordában az embereidet, Sándor. Hiszen azért kaptad Kossuthtól a kegyelmet.

A vezér komoran megrázta a fejét.

- Nem töhetöm uram. Oda van a tekintélyöm.

- Hogy-hogy?

- Tudom is én, mögmászta ezöknek a lelkét a büdös-bogár valamönnyiét. Még betyár voltam, addig király voltam köztük. Mióta becsületes ember hírébe kerültem, azóta nincs böcsületem. Kutyába se vösznek az embereim.

Most megint tapasztalhatta Sándor azt az igazságot, hogy a bűnnek nagyobb a presztizse, mint a tisztességnek. Mint üldözött vad sokszor talált menedéket az öthalmi duttyánban s a csárdás mindig levett sapkával görnyedezett a felesége szeretője előtt, akit teljes jussa lett volna sógorának nevezni, de mindig bátyámuramnak tisztelt. S inkább a nyelvét elharapta volna, sem hogy elárulja a kopóknak, hogy a nagy vad az ő felesége köténye mögé bujt.

Most azonban se tette, se vette a betyárt, akiről úgy vert a szó, hogy pandur lesz belőle. Nemcsak hogy előre nem köszönt neki, hanem fogadjistent is csak úgy foghegyről vetett az adjonistenére. Nem küldte be hozzá Katit, csak odalökött elébe egy meszely bort, aztán kiállt a ház elé, perzekutort lesni. Ahogy meglátott egyet, elébe szaladt s hátradöfött az ujjával a válla fölött a csárda felé.

- Bent van - sunyított hátra.

- Sándor?

- Az, most elnyomhatja, ha akarja.

- Két napja vagyok a sarkában, de nem bírom beérni.

- No kerüljön beljebb, ha gondolja...

A csárdás lábujjhegyen ment előre, a pandur nagy sarkantyúpengetéssel utána. Ez volt a szerencse, mert így Kati még idejében elugrott a Sándor öléből, ahová férji utasítás nélkül is odatalált és kilebbent a szobából. A betyár nyugodtan ülve maradt. Még köszöntötte is a pandurt a feje fölvetésével. Az is barátságosan telepedett le mellé a lócára.

- Mondta ez a jó embör, hogy itt találom kendöt.

- Nem hazudott - villant a Sándor vasvilla szeme a jó emberre.

- A Lócsik tekintetes úr keresteti kendöt.

- Nem ösméröm.

- Majd megösméri kend. Tudja a Ráday bírója. Fáin embör. Mög akarja tönni kendöt perzekutornak, mert annyi szépet hallott kendről, hogy azt tartja, kendöt az Isten is perzekutornak teremtötte. Úgy löhet még sarzsit is kaphat kend.

- Löhetségös - biccentett Sándor.

- No ugy-e? Hát begyünne-e kend egy kis szóértésre a Lócsik úrhoz?

Sándor azt találta, hogy ez sok a jóból. Gőgösen rázta meg deres fejét.

- Én annyira vagyok ühöz, mint ü énhozzám. Neki van velem dóga, nem neköm üvele, ü tögye tisztötletét énnálam. Engöm holnap ilyenkorig mindön okvetlen itt talál ennek a jó embörnek a házában.

Edvi Illés Károly, a nagy kriminalista, aki a betyár-pörökben mint ügyész működött Ráday mellett, memoárjaiban szintén megemlíti, hogy Sándort a perzekutorság ígéretével csalták kelepcebe. Ő úgy tudja, Ráday öreg szolgája, István nevezetű, helyébe vitte Sándornak a rajthuzlis nadrágot, sarkantyús csizmát, kardot s úgy kísért a parádéba öltözött betyárt, mint szolgabíró a hajdu, egész a vár udvaráig, ahol egy szakasz katona vetette rá magát. Én úgy hallottam a mende-mondát, hogy Laucsik csakugyan személyesen kereste föl a vén tigrist, még pedig azon nyomban, ahogy a követségbe küldött perzekutor beszámolt neki s oly egyességet kötött vele, hogy másnap délután jelentkezik a várban a börtönszabónál, aki majd mértéket vesz róla a perzekutor gunyához. A bíró látogatása tökéletesen lefegyverezte a betyár gyanuját. S már csak virtusból is meg akarta mutatni neki, hogy őt se a gólya költötte s ha az nem félt az öthalmi csárdától, ő is vissza meri adni a vizitet a várban.

Előbb azonban meg akart fizetni a csárdásnak, a «jó ember»-nek, aki elég meggondolatlan volt túlzásba vinni a tekintélyrombolást. Amint megbizonyosodott róla, hogy a „bátyámuram” csakugyan lemond a királyságról és beáll betyárok kergetőjének, végkép fölmondta neki a barátságot. Éjszakára csak az eresz alá ágyazott neki, a Katira pedig rázárta az ajtót. Hajnalban aztán valahogy kiszökött a menyecske és odaborult a betyár vackára. Sándor lelökte magáról a subát és átfogta a menyecske vállát, az azonban elszisszentette magát.

- Jaj, fáj!

- Mögütött? - lobbant sárgát a Sándor szeme.

- Egy porcikámat nem hagyta veretlen.

- Nem hallottam jajszavad.

- Összeszorítottam a számat. Nem akartam, hogy ránk törje Sándor bácsi az ajtót.

- Féltetted? Te!

Olyant szorított az asszony két összetört gyerekvállán, hogy az elsíkitotta magát. Odabukott a feje a betyár mellére és rászorította a száját, hogy több hang ki ne jöjjön rajta.

- Még most is féltöd? Te! - lökte el Sándor az asszonyt. De az belecsimpeszkedett, úgy súgta a fülébe:

- Kendöt féltöttem, kendöt féltöm, Sándor bácsi. Kend üres kézzel van, az mög töltött puskát fektetett az ágyába.

Sándor megsímogatta az asszonyt.

- Akkor jó van Kati fiam. Eredj most te szépen haza a Rácok kertjébe az anyádhoz, délig maradj is ottan. Addig míg odalöszöl majd vigyázok én a házra, hogy gazda nélkül ne lögyön addig se.

- Mit akar kend tönni? - reszketett a szépszájú Kati.

- Embörök dolga az, nem a tied. No erigy, cselédöm, mert ami most itten tevődik, ahhoz nem köll tanu.

Elkísért az asszonyt a vakdülőig, aztán visszament a tanyába és betaszította az ajtót. A jó ember úgy húzta a bőrt, hogy a tetőt le lehetett volna bontani a feje fölül. De Sándor csak a puskát kapta föl az oldala mellől s annak tusával tapogatta meg a vékonyát.

- Hé! De a füledre feküdtél, édös sógorom!

Az embernek kipattant a szeme, aztán nem is akart becsukódni. Rámeredt Sándorra, mint aki kísértetet lát.

- Nem jól viselted gondját a hálótársadnak, édös sógorom.

A csárdás csak most látta meg, hogy a Sándor kezében van a puskája. Erre aztán lecsukódott a szeme.

- Ne kezd újra az alvást, édös sógorom. Majd kialhatod magad, ne félj, ha én elmönök. Csak előbb játszunk egyet a gyöpon.

A betyár hangja egészen barátságos volt. A halálraijedt emberbe kezdett visszatérni az élet. Hallotta ő már máskor is tréfázni Sándor bácsit, nem olyan rossz ember az. Hát még ha a Kati körülsimíthatná egy kicsit.

- Kati! Kati te! - szólította az asszonyt egy kicsit rekedten.

- Az, az, a Kati! - taszította oldalba Sándor a puskaagglyal. - A számbul vetted ki a szót. Azt akarom megtudni éppen, vagy-e most olyan legény, mint amikor az asszonnyal elbántál.

Ezt a hangot már nem lehetett tréfára venni. Úgy csattant a vége, mint a karikásostor.

- No előre, hozd a hajítófákat! Majd azokkal játszogatunk egy kicsit.

A csárdás csak egyet ordított, de azt nem lehetett megkülönböztetni a torkán szúrt disznóétól. Juhász ember volt valamikor, tudta, mi az a hajítófa, három-négy darab esztendő óta ott hevert belőlük a nyárikemence tövében, néha azzal piszkálták a parazsat. Ez a félméteres vadkörtefahusáng, amelyiknek a vége arasznyi hosszúságban hegyesre van faragva, olyan fegyver a juhász kezében, mint a kanászéban a balta. Akit az szíven szúr, vagy lágyékon talál, az nem áll többet talpra a Józsafát völgyéig, de még tán ott is két angyalnak kell támogatni.

- Vagy a helyedbe hozzam őket és én igazítsak egyet a kezedbe, száradt volna el, mikor a bába fölfürösztött! Megállj, ebadta fattya, azt is megkapod tőlem.

Kiment összenyalábolni a hajítófákat, de mire visszatért velök, ágglyal, asztallal, sifonérral el volt torlaszolva az ajtó. S mire széttaszigálta az akadályokat, akkorra a csárdás felkötötte magát a gerendára. Ezt is szebb halálnak tartotta, mint azt, hogy hajítófa-párbajt vívjon a rettenetes emberrel, aki keveselte neki a puska által való halált, vagy tán méltónak se tartotta rá.

Az akasztott ember eltorzult arcán még meglátszott, hogy felismerte Sándort, ahogy az megállt előtte és megcsóválta a fejét.

- Csúnya apád löhetött sógor, nem is gondoltam rá eddig!

Aztán visszaigazított mindent a helyére, a halottra rácsukta az ajtót és leült az ereszet alatt az ágy szélére kukoricát morzsolni, hogy ezzel is kevesebb dolga legyen a Katinak, meg öröme telt benne, no, mert gyerekkora nem üzött ilyen becsületes foglalkozást. Délig őrizte a házat, ahogy ígérte, akkor megjött a menyecske, annak megmondta, hogy a szobába ne menjen be, mert ott nem asszonynak valót lát, majd ő kiküld valami igazlátókat a városból. Ami kis pénz volt nála, azt otthagya a Katinak, hogy addig se érezzen hiányosságot semmiben, még ő dolgát végzi odabent, nem tudni, mikor lesz ez, mert ezek a tükörből fészülködő városi urak nagyon el szokták szuszogni az időt.

S ezzel megindult azon az úton, amelyikről nem volt többet visszatérés.

Szeged utcáin nem vetett ügyet senki a szürös, botos öreg parasztra. De a várban, amelynek mindig zárt kapuja most nyitva állt, várták s a Ráday hajduja vezette egyenesen a szabóműhelybe. Ahogy annak küszöbén betette a lábát, öt pandur ugrott rá egyszerre, leteperzte és

nyomban vasraverre. Törbe esett tigris módjára ordított, rémséges volt hallgatni, Laucsik, aki személyesen nem mutatkozott, csak úgy látatlanba dirigált egy firhang mögül, rögtön vitte is a cellába. Egy kicsit tán szégyelte is magát, amikor a vesztett ember őrvongó ordítózását megértette:

- Hát ez az úri böcsület?

A vezér lakat alatt volt, még pedig úgy, hogy senki se tudott róla, most már könnyű volt elbánni a bandával. Csak össze kellett rántani a hurkokat, amelyek már hónapok óta ki voltak vetve négy-öt vármegyébe. Huszonnégy óra alatt ötvenhárom embert szállítottak be a szegedi várba, anélkül, hogy egyik tudott volna a másiktól. Némelyikről még a felesége se tudta, hová lett.

V.

A Ráday korszaknak tudvalevőleg nem éppen az vetett véget, mintha a királybiztosság minden gazt kiszaggatott volna már az alföldi embervetések tisztabuzájából. Valahol olvastam a visszahívott Rádaynak egy nyilatkozatát, - különben nagyon zárkózott ember volt, ha természeténél, ha hivatalánál fogva - hogy ő felét se végezte el annak, amiért küldték. Sokan azonban azt találták, hogy többet végzett, mint amennyit kellett volna...

A szegediek különösen nem rajongtak a grófért és a nevéhez fűzött módszerekért. Egyrészt azért zörgölődtek, hogy rossz hírbe hozta a várost. Ami gonosztettet húsz év alatt nyolc-tíz vármegyében elkövettek, azt a közfelfogás mind Szegedre kente. Mint ahogy a kilencvenes években minden hamis pénzt „ujpesti hatos”-nak neveztek, ha nagyváradi gazdaságpolitikusok gyarapították is vele a nemzeti vagyont. Másrészt súgtak-búgtak a vallató módszerek embertelenségéről is. Ugyan beszéltek hangosan is: a városi közgyűlésen. Jegyzőkönyvbe is vetették a tiszaparti rozzant vár körül lakó városatyák felzúdulását, hogy se éjjelük, se nappaluk a várból kihallatszó vérfagyasztó ordítások miatt. Az öreg várnagy maga tett bizalmas jelentést Dani főispánnak, hogy mikor a rabok alsóruhái mosásba kerülnek, először az aludt vért tördösik le róluk darabokban.

Mi volt mindebben az igazság, mi se, abban ma már nem lehetett igazságot tenni, hiszen azon frissiben se lehetett. Az öt öl magas bástyafalakkal körülvett régi várban akkor se lakhatott több titok, mikor Hobiárt basa urakodott benne, akinek dicső emlékezetét városunkban háromszáz év óta őrzi egy utcanév. (Ugyan nem basa volt. Csak bég, de már mind csak basának emlegetjük, mert ezzel is nagyobb a tekintélyünk. De jeles úriember volt ez a bég-basa, mártírhálalt szenvedett az igaz hitért, lehet is, hogy a török testvérnél a szentek közé van matrikulálva. Papucssarokkal verték agyon a villájában azok a szegedi menyecskék, akiket odahordatott, hogy a korán értelmében megtanítsa őket a teremtség szépségeire.)

A mogorva épületek, amelyek közt fejetlen barátok, söprűn lovagló boszorkányok és egyéb nagytekintélyű kísértetek suhogtak, ha a Tiszáról fújt a szél, magukban is nagyon hatásosan nehezedtek a befogott betyárok lelkiismeretére. S Rádayék nagyon értettek a hatás fokozásához. Három év alatt körülbelül kétezer embert faggattak ki a várban s mikor azokat szakaszonként megsétáltatták az udvaron, vászonálarcot kellett nekik viselni, hogy egyik se tudja a másikról, kicsoda. Apa és fiú hónapokon keresztül minden nap találkozhattak egymással, sejtelve nélkül annak, hogy a másikat is a Laucsik agyonszózott halát eszi. A fegyőrök csupa megbízható régi, emberek voltak, s megerősítésükre egy galíciai század volt berendezve, amely a polyákon kívül más nyelvet nem értett s az adjonistenre szuronnyal fogadjistenezett volna. De még ilyen eszmecserére se igen nyílt alkalma senkinek, se belső, se külső embernek. Őrszemek vigyáztak a bástyafokon a kazamata-börtönök cellái előtt, a legrettegettebb tömlöcöt, a Zwinger-t, amelynek csak az udvar felé néztek apró és homályos ablakszeméi, dupla strázsa tartotta őrizet alatt, a vár egyetlen kapuját állandó megszállásban tartotta egy szakasz cserepár. Ez a kapu éjjel-nappal zárva volt s a hivatalos embereken kívül csak olyanoknak nyílt meg, akik nem a maguk jószántából zörgettek rajta. A szegedi Bastille jobban el volt szigetelve a szabadvilágtól, mint annakidején a párizsi s nemcsak arra jelentett kárhozatot, aki belekerült, hanem azt is megnémította egész életére, akinek úgy szolgált a szerencséje, hogy tisztára mosva került ki belőle. Nem sokan voltak ilyenek, de az mind úgy hallgatott, mintha valami rettenetes eskü pecsétjét ütötték volna a szájára s egy se vallott róla még a legmeghittebb disznótorokon se, miféle fürdőikkel mosták tisztára.

Hát ilyenformán nem volt csoda, hogy a kárhozat házából akkor is ordítózásokat hallottak a szegediek, mikor nem is kényszerítettek magábaszállásra senkit a várban. Például Rózsa

Sándor is heteken keresztül ordított a cellájában, pedig egy ujjal se nyult hozzá senki. Nagy tekintélyének megfelelően külön profoszt kapott. - Gazdiknak hívták, kisteleki ember volt s kenyere javát rabok közt ette meg - s ez a profosz keresztet hányva jelentette Laucsiknak, hogy ő már elég sok cifra káromkodást hallott, maga is elég jártas ebben a nem könnyen megszerezhető tudományban, amelynek alapját hazulról hozta s azóta negyvenéves prakszissal fejlesztette, de ahhoz foghatót még nem hallott, amilyent a Sándor művel.

Laucsik mosolygott:

- Nem tesz semmit. Oka is van rá, jussa is van hozzá. Senkinek se volt még több oka és nagyobb jussa a káromkodásra, mint Rózsa Sándornak.

- De avval is fenyegetődzik, hogy mindenkiből kimetéli a szívét, ha még egyszer kiszabadul.

- Abban is neki lesz igaza. Mondd meg neki, hogy azét a bolondét metélje ki először, aki kiszabadítja.

- De tör, zúz is mindönt, ami a kezeügyébe kerül. Csajkát, csöbröt, padot, kanalat. Nem jó volna a falhoz láncolni?

Laucsik homlokán ráncot vetett a bosszúság.

- Nagy hiba volt, hogy erről megfeledkeztem. Még ma leszedik róla a bilincset. Ebben az órában. És arra veretem rá, aki csak egy hajaszálát is meggömbíti a vizsgálati fogolynak.

Laucsik jól számított. Sándor abba az órában elhagyta a tombolást, amelyikben leszedték róla a vasat. (A múzeumnak néprajzi osztályában állítólag ez a bilincs van kiállítva a pásztoréleti felszerelések közt. Legalább Beck Pista nemzeti úr, a város néhai katonai jegyzője, akitől harminc esztendővel ezelőtt kaptuk, azt állította, hogy ez a bilincs erekle, mert Sándorunk viselte. El is hiszem, hogy a nemzeti úr hitte, mert ő sohase hazudott - legföljebb könnyen hitt. Egy kécskei földbirtokos, igen tekintélyes úr mutogatott nekem egy kostól származott kivarrt dohányzacskót, amit a vitrinjében tartogat, pompéji bögrék és egyiptomi szobrocskák közt, hogy ezt mindnyájánál többre becsüli, mert ez Rózsa Sándort szolgálta... Nem volt szívem arra figyelmeztetni, hogy a millenáris hét vezér is ki van rajta varrva, még pedig olyannak, amilyennek az Andrássy-úti emlékmű képzelte a hét vezért. Gondolom a bilincs is csak ilyen hites, de én senkinek az örömét se szeretem megrontani. S akinek jólesik hinni azt a legendát, hogy Rózsa Sándor annak a romantikus romnak volt Máriusa, amit most kioksznak nevez a szegedi nemzet, csak nézze tovább is áhítattal a csorba téglákat. Én egy szóval se mondom neki, hogy ne nézze, sőt még tódítom is, hogy az volt csak a szép világ, mikor olyan ideálisták szerepeltek a közérdeklődés homlokterében, mint a Sándor.)

De a bilincstől megszabadított Sándor nemcsak elhallgatott, hanem meg is szólalt. Fölvezetette magát Laucsik elé.

- Mit akar éntőlem a tekintetős úr?

- Majd megmondom, Sándor, csak előbb gyujts rá. Itt a dohány a börböncébe, a pipák meg ott állnak a tékában, válassz megadnak egy testhezállót.

Sándor olyan tajtékipipát választott, amelyiken ló volt kifaragva. Elsőnek ugyan egy meztelen-asszonyos került a kezébe, de attól elfordult, mint jóerkölcsű ember.

Olyan jól esett neki az első pöffentés, hogy el is felejtette, hol van. A szakértelem szólalt meg benne legelőször.

- Pétöri dohány ez, tekintetős úr.

- Jól mondd Sándor - bólintott Laucsik nyájasan. - Nem is lesz itt semmi hiba se, ha most már azt is megmondd, hogy hogy állítottad meg a Péterinél a vasutat.

Sándor elmosolyogta magát.

- Hát azért van ez a nagy barátság? Akkor akár le is töhetöm a pipát.

- Mért tennéd le, Sándor? Szíjad csak nyugodtan, máskor se sajnálom tőled, ha rákívánsz. De te se uraltasd magad, hanem mondd el, mit tudsz a vasutról.

- Akkor se mondhatok sömmit, ha harapófogóval csípködtet a tekintetös úr - vont vállat Sándor, aki nyilván sohase hallott ugyan Dózsa Györgyről, de tudat alatt mégis valami fajta-ösztön dolgozhatott benne.

- Isten mentsen Sándor - barátságoskodott tovább Laucsik. - Nem vagyok én neked rossz embered. Aztán ha már csípkedni kell valakit, inkább a Katihoz húz a gusztusom, mint tehozzád. Majd megoldom én annak a nyelvét, ne félj!

Most már hangosan nevetett Sándor.

- A Katiét? Maga?

- Én.

- Hát fűrt-e már az úr lószórbül pipaszárat?

- Nem próbáltam még Sándor.

- Pedig möghiggye az könnyebb mesterség, mint a Katit megszólaltatni.

- Azt mondom én neked, Sándor, a te Katidat is csak abban a bordában szőtték, amiben a többi asszonyt.

- Tögyön vele próbát az úr, ha van hozzá kurázsija, én nem ellenzöm.

De egyelőre nem került Katira a sor. Laucsik más próbát tett. Egy reggel olyankor nyitotta rá Sándorra a cellaajtót, mikor az nyírfasöprével ijesztgette a padlót. Nem neki való mesterség volt, úgy odanyomta a söprűt a földre, hogy mindent fölkaristolta vele, mégis mindig ott maradt a szalmazsákból kihulladozott törek.

- Ó Sándor, Sándor, hát erre jutottál! - csapta össze a vizsgálóbíró a kezét.

- Nem esik le az ujjamról az aranygyűrű, - morgott a betyár.

Laucsik megígérte Sándornak, hogy cellatársat ad neki, olyant, aki takarít rá, ágyat vet neki, elmondhatja, ha beszélgetős kedve van, hogy mit álmodott s a fejihez vághatja a vizeskorsót, ha kötözködhetnékje lesz.

- Mert úgy tudd meg Sándor, hogy nem vonok én meg tőled semmi tisztséget, ami kijár az ilyen nagyraement embernek, mint te vagy.

Sándor panyókára rángatta a vállát, de azért meglátszott rajta, hogy sokba veszi ezt a megtiszteltetést. Nemcsak nem kötődött a cellatársával, hanem dicsérte is a bírónak, hogy sose volt még olyan jó minisztránsa. A bíró nem volt így elragadtatva tőle. Ő azért rendelt titkárt Sándor mellé, hogy szedegesse ki belőle a titkait és az volt neki ígérve, hogy megmenekszik az akasztófától, ha a péteri vonatrablás részleteit kicsalja belőle. Sándor viszont azt ígérte neki, hogyha mind a ketten kiszabadulnak, magához veszi suplencnak, s kineveli utódjának.

Mivel ennél fontosabb hírt két hét múlva se tudott jelenteni a titkár, Laucsik elküldte Illavára, Sándor mellé pedig új famulust rendelt. Ez egy törökvecsei szegénylegény volt, aki arra vállalkozott, hogy megveri szemmel Sándort, úgy, hogy az álmában minden titkát kibeszéli. Ennek a mezétlábas hipnotizőrnek ugyanis olyan keresztbenező szeme volt, hogy abból lehetetlen volt kivenni, hová néz s ezzel rettenetesen idegessé tette, akit szemügyre vett.

Sándort félnap alatt úgy kihozta nézésével a sodrából, hogy bement Laucsikhoz és megkérte, szabadítsa meg az új szobatársától.

- Miért Sándor?

- Azért, mert nem állom azt a csollák nézésit.

- Nem ám, mert rossz a lelkiismereted Sándor - állapította meg a vizsgálóbíró. - Félsz vele együtt lenni.

- Mögbizonyítom, hogy nem félök - szegte föl a nyakát Sándor. - Éntőlem ott rohadhat mög a cellában, de előbb kiszödöm mind a két szömit.

- Azt csak nem teszed Sándor, - nyitotta ki az almáriumot Laucsik. - Kóstold meg inkább ezt a jó kis szilvóriumot!

- Igya mög az úr maga! - vágta rá Sándor az ajtót a bíróra.

Most került a sor arra a bizonyos D. Urbán nevű félegyházi fiatalra, aki később meglett ember korában adoptálni akart engem s azzal édesgetett magához, hogy mindig Rózsa Sándorokat gyúrt a kenyérbélből. A szelíd, kékszemű, csendes szavú fiú egy kicsit hasonlított a Sándor idősebbik fiához s ezzel megnyerte a betyár gráciáját.

- Ez már kedvemre való pedintör - állított be Sándor Laucsikhoz - most már adhat abbul a papramorgóbul.

D. Urbán nyert is tanítómesterétől mindenféle hasznos oktatásokat és gyakorlati tanácsokat, de a vasútrablást nem vette föl Sándor a tantervbe. Laucsiknak most már mégis csak meg kellett próbálni, lehet-e lószőrből pipaszárat fúrni.

VI.

Nem szégyellem bevallani, hogy nem tudom, kinek jutott eszébe először a művelt társadalomban, hogy a vonatot is ki lehet rabolni, ha ott tudja az ember megállítani, ahol akarja. Úgy rémlik, hogy először a Gerstäcker-regényekben olvastam ilyesmit, amelyeknek arkanzaszi lóköötők a hősei. Ezek a kalandor regények a Ráday idejében már megjelentek magyar fordításban s hamarosan a legelrongyoltabb könyveivé váltak az úri kaszinók könyvtárainak. Nem valószínű azonban, hogy Sándor irodalmilag kora színvonalán állt volna s a Vadnyugat gyermekeire szorult volna invenció dolgában. Semmi hihetetlen nincs benne, hogy a mi betyárjaink esze is szolgált úgy, mint messzi pályatársaiké. Ha a vonat vasparipa, éppen úgy meg lehet állítani, mint a vásáros kocsik lovait, sőt értelmes ember ezzel még könnyebben boldogul. Nem kell hozzá más, mint egy-két szöghuzó, meg feszítővas s a sínek felszedése aránylag kevesebb kockázattal, de mindenesetre több haszonnal kecsegtető vállalkozás. Már legalább elméletileg.

Sándorék több ízben próbát tettek Kecskemét és Szeged közt s ha a körülmények nem kedveztek is nekik, technikailag elég jól begyakorolták magukat a mesterségbe. Hogy az eredmény alatta marad a várakozásnak, az a többi vérben dolgozó iparágakkal is megesik. Éppen a péteri vasútrablás nemcsak, hogy nem hozott a konyhára, hanem az egyik vállalkozó életével is ráfizetett. (Az a fátum érte a bandát, hogy éppen olyan vonatot talált megállítani, amin egy szakasz csendőr utazott.) Mégis ezek a vasúti kalandok voltak a legsúlyosabb deliktumok, amikkel több kárt tettek az országnak, mint a patriarchális útonállásokkal és vérontásokkal. Szinte azt lehet mondani, hogy ezek az úttörő kísérletek politikai fontosságra tettek szert. Az abszolutizmus zsoldjában álló német sajtó akkor állapította meg először, hogy Európa Bécsnél végződik. Azon túl a Betyaren és Kanaszen nevű emberevők országa következik, akik pályával szedik le a vonalról a civilizált európaikat, mindjárt gollaschsá aprítják őket s ebben a minőségben vagy frisebben főzetnek meg tarhonyával, vagy füstre tétetnek. Legjobb esetben internálják őket a rettenetes széksóbányákba a Duna-Tisza közén, ahol kalcinált szóda lesz abból, akit idejében ki nem váltanak.

Érthető, hogy Laucsikot ezek a vasútügyek ambicionálták legjobban. A többi ügyeket mind szálára bogozta, de ezeken nem tudott eligazodni, sőt még elindulni se. Az asszisztensek mind Sándorral takaródtak, de csak úgy „möglöhet” és „alighanem” alapon, Sándor pedig éppen ebben az egyben megvetette a lábát. Nem is annyira önvédelemből, hanem inkább betyárbecsületből, meg virtusból. Egyrészt nem akarta az embereit belekeverni a vallomásával, nem tudta, melyikük van már bajban, melyikük nincs még befogva - másrészt nem akart kezére járni a bírónak. Ha olyan legény, amilyennek tartják, vágja ki a rezet a maga emberségéből.

- Ne engem nyaggasson az úr, hanem a magafélét - mondta gögösen.
- Hát urak is voltak benne Sándor? - kapott a szón Laucsik.
- Azt én nem mondtam. De azt fölrheti az úr ésszel, hogy én hatökör vagyok az ilyesmihez.
- No no Sándor, ne kisebbítsd magad! Nem mégy te senkihez észért.
- No jó, de a vasúthoz honnan lenne neköm tanultságom? Bicskahegygel nem löhet sinöket fölszödni.
- Látod, Sándor, hogy mégis értesz hozzá!
- Annyiban igön, amennyiben a kufsteini rabságban kitanultam, hogy hogy csinálták a vasutat a hídon köröszül. Láttam ölöget, mikor a profosz úr sétáltatott.
- Hát hogy csinálták Sándor?

Sándor egy kicsit fölényesen nevette el magát.

- Azt mán a tekintetös úr dolga kisütni, mert a tekintetes úr azért huzi a lénungot.

- És a te dolgod micsoda?

- Az enyém? - villogott a Sándor szeme. - Hát majd ha maga ölöget tősz a kötelességeinek, én is azt tőszök. Vállalom ami rám esik, attul ne féljen, hogy én a magam dolgában valami tagadást tőszök.

- No, majd megvállik Sándor - mondta Laucsik, de nagyon barátságosan és hagyta passziózni Sándort a cellában is, az udvaron is, ahol még a vászonálarc viselését is elengedte neki. Kelt, feküdt, hogy ándungja tartotta, a bírónak még az ellen se volt kifogása, hogy az öreg betyár a magazin-ereszet alatt néha egy G. Modol nevű nőszeméllyel ült össze a világ sorát megbeszélni. (Ez is földim volt, félegyházi, mikor én ismertem, akkor már szakállas öreg boszorkány volt, az orra összeért az állával és mikor azt hallottam, hogy ezért a szülőért valaha megöldösték egymást az emberek, azt nagyon érhetőnek találtam. Úgy gondoltam, hogy inkább elvágatták a nyakukat, minthogy a boszorkány lapátjára kerüljenek.)

Laucsik ablaka szembe volt a magazinnal. Néha megkiáltotta az udvarláson kapott Sándort, sőt úgy tréfaformán meg is fenyegette a fölemelt mutatójával.

- Megírom a Katinak, te Sándor!

- De akkor olyan okulárét is tögyön a kopertába, aki magátul olvas, mert a Kati nem ért hozzá, nevetett vissza a betyár. - Osztán nézze, ezzel is telik az üdü.

- Ne félj Sándor, jó embered vagyok én neked. - Az is volt. Ő rendelte oda a betyár útjába, a csavargásért, miért befogott cigánylányt. Azzal a paranccsal, hogy minden este tegyen jelentést róla, jobb vallató-e ő, mint a bíró.

Hát vallott is Sándor a lánynak, de azzal a bíró nem sokra ment. Azt vallotta a betyár, hogy már rég pandurkézre adta volna magát, ha tudta volna, hogy neki itt olyan úri dolga lesz. Elidőzne ő itt akár száz esztendeig is, csak subát adnának neki, mert a nélkül nagyon sutának érzi magát.

Másnap már megkapta a subát. Szép irhás suba volt, de csabai eredés, kétfejű sasokkal kivarrrva, valami tót gazdát gomboltak ki belőle a betyárok, úgy került a bünjelek közé.

- Rossz szaga van - fitymálódott Sándor.

- Pedig nagy gazdái volt ez, Ihnatyik Tamásé, ha emlékszel a nevire. A te adjutánsaid verték agyon.

- Nem is attól van rossz szaga, hanem ezektől a madaraktul - rúgta odább Sándor a kétfejű sasos bőrruhát. - Tögye mög neköm azt a barátságot az úr, hozassa el a Katitól az én subámat.

Laucsik ezt a barátságot is megtette. Egy nyalka őrmestert küldött a subáért, de azzal a paranccsal, hogy hozza magával a Katit is.

A subát Sándorhoz vitték, a menyecskét a bíróhoz, aki úgy fogadta, hogy telerakta az asztalát ötforintos bankókkal.

- No Kati lelkem, hogy éled világod?

Szépszájú Katinak egy kicsit megvonaglott a szájaszéle. Bizony, nem öröm az élete az olyan fiatalasszonynak, akinek se ura, se embere. Hétszámra se nyitja rá az ajtót jótéltélek, mind meghernyósodik a bor az ászokfán, a porciót sincs miből fizetni.

- Hát akkor nem rossz helyre szántam én ezt a kis pénzt, - mutatott Laucsik az asztalra.

- Kinek szánta a tekintetös úr? - rebben meg a menyecske ijedt szeme.
- Neked fiam. Tudom én, mi jár a Rózsa Sándor babájának, mikor az ember nem viselheti gondját.
- Énnéköm? Igazán neköm? - csapta össze a kezit az asszony,
- Mind a tied ez édes cselédem, csak éppen azt kell érte megmondanod, hogy állította meg Sándor a vonatot.

Az asszony kis madárhangja fölcsattant.

- Akkor fusson ki az én két szemem, ha azt elmondom.
 - Hogy mondatsz már ilyent fiam? - csóválta a fejét a bíró. - Hiszen tudod te még egyéb hasznát is venni a két szemednek. Nézz ki az ablakon, kis menyecske!
- Azzal föllibbentette egy kicsit a firhangot. Éppen akkor, mikor szemben az ereszet alatt Sándor magára igazította a subát, de úgy, hogy a Modolt is aláfogta.
- No, hát ehhez mit szólsz, Kati fiam?

A Kati sápadt kis arcát elfutotta a vér, de azért dacosan felelt, szorosabban húzván az álla alatt a kékselyem fejkendő csokrát.

- Azt szólok, hogy eddig se tartottam én hamvába holt embörnek Sándor bácsit. Nem is szerettem volna, ha az lett volna.
- Nono, én is azt mondom, Kati, hogy holtig ember az ember. De ha én neked volnék, mégse védenék ilyen kutyahitű embert.
- Én se védöm. Csináljanak vele, amit akarnak. De én nem juttatom akasztófára.
- Jól van, fiam. De ha mást találnál gondolni, azt is megjelentsd. Ugy tudd meg, hogy háromszáz bankóforint van neked az asztalon kiterelve s csak a kezedet kell érte kinyujtanod.

Egy hét múlva a nyalka őrmester jelentkezett Laucsiknál.

- Tekintetös úrnak alásan jelentöm, mögött a Kati.
- Hát az esze megjött-e?
- Azt hiszem ügön. Én nagyon ügyeköztem rajt, hogy meggyűjjön.

Amint a menyecske belépett, mindjárt látta rajta Laucsik, hogy ez már nem szánja Sándort az akasztófától. Sápadt arcán bécsi pirosító nyílt rózsát, az ujján új karikagyűrű fénylett.

- No, Kati, jóra szántad magad?
- Én a Sándor ellen nem mondhatok sömmit. Hanem azt megmondhatom, hun találhatják mög azokat a vasakat, amikkel a síneket fölfeszítették.
- Mondjad fiam.
- Azért is mögkapom a pénzt?
- Egy garas híja nélkül.
- Hát van a haleszi úton egy cserepes tanya. Három jegőnyefa van előtte, a végiben mög egy vadkörtefa. Annak az istállójában vannak elásva a vasak.

A menyecske megkapta a vérdíjat, meg az új embert, a cserepes tanya népét befogták s este már a feszítővasakkal szembesítette Laucsik a betyárt.

- Ismered-e ezeket Sándor?

Sándor vállat vont.

- A feszítővasak mind egyformák.
- De ezekre a Kati igazított rá egy őrmestert.

A betyár köpött egyet, de mindjárt meg is követte érte a bírót.

- Engödelmet kérek, tekintetes úr. De magának volt igaza. Az asszonyok is mind egyformák.

Egyebet aztán nem vallott Sándor. A cserepes tanya népe se vallott. Ők nem tudnak semmiről semmit. Arról se, hogy ki ásta el az istállójukban a vasakat. Sok szegénylegény megfordult ott hivatlan vendégnek, tehette akármelyik.

Tehát az asszonnyal is megbukott Laucsik. S most olyan ötlete támadt, amire büszke lehetne a legvadabb fantáziájú regényíró is. Elhatározta, hogy a betyárban fölébreszti - a hazafit.

VII.

Rózsa Sándor olyan király volt, akinek nem sok hajszála hullt ki a tudományokért. Ilyen királyt különben többet ismer a történelem s ha azoknak megbocsát, Sándornak is elnézheti ezt a kis gyöngeségét. Annál inkább, mert Sándor mellett kutyakorában nem tartottak nevelőket, később pedig nem ért rá képezni magát. Nem olyan volt a kenyérkereső pályája, hogy ideje jutott volna a tudományokban való elmerülésre.

Ezekből következik, hogy mikor Sándor azt a kérdést intézte a vizsgálóbíróhoz, amely egész jövőjét eldöntötte, nem valami belső tudományos szomjuságot akart csillapítani. Inkább csak az illetan követelésének tett eleget.

Laucsik ült az asztalnál és pipázgatva ujságot olvasott. Sándor belépett, engedelmet kért, hogy ő is megtömhessen a pipáját s e művelet közben adta fel a bírónak a sorsfordító végzést:

- No, tekintetös uram, mond-e esőt?

Laucsik, mint lélekidomár, várta a kérdést és készen tartotta a választ. Letette az ujságot és sóhajtással felelt:

- Rosszabbat mond ez annál, Sándor. Háborút. - A betyárnak cikázott egyet a tekintete.

- Hej, tekintetös úr, ha engöm ötvenegyben le nem tiltottak vóna róla, hogy véghöz vigyem a peteköt!

- Micsoda peteket. Sándor?

- Tudja mán azt maga úgyis. Mikor Ferenc Jóskát rabbá akartam tönni. Mert möhiggye, lehetett vóna. Hej, de másképp lett vóna itt mindön! S a szegény embör úrrá lött vóna abbul, ha mögint életre kapott vóna a Kossuth-bankó.

- Nem arrul van itt szó, Sándor. Nem a német akar most megtorkolászni bennünket, hanem a talján, az ánglius, meg a francia együtt. Meg minden nációja a világnak. Különben itt az ujság, olvasd magad, mi van benne rólad.

- Énrúlam? - képedt el a rabló. - Mutassa! A nevemöt!

A bíró megmutatta. Szép nagy címbetűkből volt szedve, amiket Sándor is el tudott olvasni, ha rájuk tette az ujját és mozgatta hozzá a száját.

- Hát ez valóságosan az én becsületes nevem - ismerte be őszinte megdöbbenéssel. - Most már a többit olvassa maga.

A bíró aztán olvasta. Az egész világ felzúdult Bécs ellen, hogy nem tudott elbánni Rózsa Sándorral. Különösen azt sajogták, hogy a vasuti rablásoknál valami idegen kereskedőket is megöltek és fölprédáltak. Azzal fenyegetődztek a népek, hogy kő kövön nem marad Bécsből, ha azokért a károkért eleget nem lesz. Bécs vállalna is mindent, de senki se tudja pontosan megmondani, kit micsoda károsodás ért.

Sándor, ha korát meg tudta volna előzni vagy hatvan esztendővel, akkor bizonyosan beleköpött volna az ujságba és azt mondta volna, hogy a zsidók csinálták az egészet. Így, alföldi szegénylegény létére, akire nem ragadt rá semmi az európai civilizációból, csak ennyit mondott:

- Úgy köll Bécsnek! Rothadjon el még a fundamentuma is, azzal együtt, aki lerakta!

De azért nagyon izgathatta a dolog, mert másnap már ő kezdte a vallatást.

- Ég-e már Bécs, tekintetös uram?

Laucsik elszörnyedt ábrázatot vágott.

- Hiszen ha csak annyi baj volna! De már Pozsony is leégett. Itt van az ujságban. Olvassam?

A betyár gondban töltötte az éjszakát. Az urak huncutok, minden kitelik tőlük. Különösen ez a nagyfejű, alamuszi nézésű ember, aki olyan csúnyán becsalta a várba. Ugyan azt olvasta-e ki öneki az ujságból, amit beletettek, vagy csak kitalálta az egészet?

Ezért aztán most azt felelte Laucsiknak:

- Szeretném én azt az ujságot azzal olvastatni, akivel én akarom.

- Lehet, Sándor, tessék!

Sándor kiment a nyomtatott papírral az udvarra s akiből írástudást nézett ki, mindenkinek a kezébe adta. Mind azt olvasta ki belőle, hogy Pozsonyt fölégették a haragos népek. Nem is olvashattak ki belőle mást, mert Laucsik ezt az ujságot egy példányban, külön nyomatta a Sándor tiszteletére, még pedig Pesten, az állam nyomdájában, hogy Szegeden szóbeszéd ne legyen belőle. A dolog fantáziának látszik, de nem az. Az én fiatal diákkoromban, mikor még a szocialistákat is úgy „kezelték”, mint a haramiákat - csak persze pipával, pálinkával nem traktálták őket - velük is megcsinálták azt a tréfát, hogy extraujságot nyomtattak nekik. Attól a szép fehérhajú öregúrtól tudom, aki akkor mint nagyramenendő rendőrkapitány elkövette ezt a tréfát s ezzel jogot szerzett arra, hogy később, politikus korában, mikor ünnepi lakomákon a sajtót köszöntötte, így kezdje tószóját:

- Mint hajdani szerkesztő, igen tisztelt uraim...

A vadon gyermeke azonban honnan sejtette volna azt, hogy ólomból is lehet hurkot kötni? Ő meg volt nyugodva abban, hogy amit az ujságba beletesznek, az szentírás.

Azonban Laucsik is csak olyan konok ember volt törvény emberének, mint Sándor a törvény csúffátevőjének. Ha a vén bába, akit az emberek sorsnak hívnak, kicseréli őket a bölcsőben, akkor esetleg csak annyi változás van a betyárvilágban, hogy Rózsa Sándor vallat kegyetlen és Laucsik Máté tagad rendületlen.

A bíró nem esett kétségbe, mikor látta, hogy se Bécs, se Pozsony veszte nem rendítette meg a betyárt. Számot vetett ő ezzel előre, mint lehetőséggel. Most már nem várta be, míg pipázhatnékja támadt a vendégének, hanem három nap múlva előállította. Nagyon komoly arccal fogadta:

- No, Sándor - nyújtotta felé az ujságot - nincs Komárom se.

- Ni-ncs? - kérdezte Sándor elcsudálkozva. De semmivel se megütődöttebben, mintha azt az ujságot hallotta volna, hogy az öreg Veszekának a szürkéje kitörte a lábát. (Ez az öreg Veszeka, akiről szintén forog a tanyákon egy-két történet, olyan prokonzulféléje volt Sándornak a pálya kezdetén. Ebben az időben már tisztos polgár és nekigömbölyödött bormérő, aki keresztet vetett, ha a Sándor nevét hallotta.)

- Komárom is amiatt pusztult el, Sándor, hogy te nem akarsz vallani. Hát nincs tebenned semmi emberség? Nem is hiszem én azt, hogy terád keresztvizet öntöttek.

- Azt pedig elhiheti, tekintetös úr, mert csak esztendeje temettettem el a keresztanyámat, nagyon szép búcsúztatót fizettem érte az alsóvárosi kántornak.

- Akkor hogy nem bánt a lelkiismeret ezért az ártatlan Komáromért?

- Egy szög erő nem sok, annyi kárt se töttem én annak a Komáromnak soha. A háborúban se én lüvettem, hanem a némöt. A vak Schlick.

Egy hét múlva tarackokat süttetett el Laucsik a szegedi határban, az Öthalmon, olyanokat, amilyeneket a Szent István-napi búcsún szokás. Nyolcat-tíz óránként, hol egyesével, hol többedmagával.

A várban örült futkosás támadt. Sándor is fölneszelt a subájáról.

- Mi löhet ez? - kérdezősködött a pedinterektől. - Tán visszagyütt Kossuth Lajos őfelsége?

- Lüvik Buda várát az ángliusok - szaladtak tovább a kitanított pedinterek. Aki nem volt úgy beijedve, az hozzátette azt is, hogy «ez is kend miatt van, Sándor bácsi», vagy hogy «ezért is számot adsz az ítélet napján, Sándor». A szerint, hogy kit milyen mérvű barátság fűzött hozzá.

Másnap beállított Sándor Laucsikhoz. Sápadt volt, riadt szeme karikás, látszott, hogy nem aludt az éjszaka.

- Hol vannak már, tekintetes úr?

- Kicsodák? - kérdezte nem nagy érdeklődéssel Laucsik, de álmos szeme kitágult, mint az ugrani készülő macskáé. - Ja az idegen bosszúállók? Bíz azok már Cegléd felé járhatnak. Sándor. Sajnos, ezek elől nem lehet a síneket fölszedni.

Sándort kiverte a verejték.

- Idáig is elérnek, tekintetes úr?

- Hiszen ide igyeksenek. Sándor. Mink majd holnap hurcolkodunk is előlük Kikindára.

- Elmegy a tekintetes úr?

- El ám, Sándor, elmegyünk. Te is jössz velem. Nem hagylak itt, mert itt csúnya világ lesz s te is okvetlen elpusztulnál a többi néppel s akkor hogy tudom én meg, hogy s mint csináltad a vasút megállítást?

Sándor csúnyán elkáromkodta magát.

- Hát minek néz engöm az úr? Csak nem gondolja, hogy hagyom a városunkat elpusztíttatni? No, hadd gyűjjön az írrok, maga mög kérdözzön, mindönre felelök. Csak azoknak a mitugrá-szoknak üzenje meg, hogy álljanak meg Nagykőrös előtt, annak se lögyön énmiattam kára.

És diktált egy álló hétig, mondta azt is, amit nem kérdeztek, az egész életét. Hogy megmentse a szegedi várost, meg az Alföldet.

Egyet-mást majd elmondok az önéletrajzából. Ebbe a fejezetbe csak annyi tartozik, hogy a bíró majd lefordult a székről, mikor Sándor egy nevet mondott neki, amelynek viselője kifőzte a vasútmegállítások tervét és lefölozte a hasznukat.

- K. József.

- Kicsoda? - esett le a bíró álla.

- Mondom magyarán, K. József. Itt, Szegeden, a Mélyárok-utcában, az a nagy sárga ház az üvé.

Ismerte azt Laucsik nagyon jól. Minden vasárnap este eljárt oda feketézni. Ráday gróf meg minden este.

VIII.

Magánügy, zárójelben olvasandó.

*Anno harmincháromba
Lezuhant rám a bomba:
Születésem napjára
Ördög bujt a májamba.*

*Föllel adja a levét,
Nem szűri meg az epét,
Sárga folttal ékíti
Viselője küllemét.*

*Feje csutka, álma ritka,
Nudli étke, sprudli itka,
Szomorítja, nyomorítja
A karlsbádi kőkalitka.*

*Lesz belőlem grép-fruit,
Várhatok még szép murit.
De talán fönt fejlapomra
Odaírták rég: fuit...*

*

Tessék érte megbocsátani, de muszáj volt ezt a magánügyet előrebecsátanom, hogy meg lehessen érteni, mért szakad bele a madzag olyan hirtelen a Sándor históriájába. Törtem én azon a fejemet sokat - volt hozzá mostanában elég álmatlan éjszakám -, hogy mit csinálók most már az öreggel, akivel heteken keresztül úgy összetestvéresedtem? Ha már odáig juttattam, hogy vallott, mégis csak be kellene számolnom arról is, mit vallott. Annál inkább tartoznék vele, mert erről senki se tud biztosat. Akik legtöbbet tudtak volna, azok egy ígét ki nem eresztettek a szájukon, se Ráday, se Laucsik. Edvi Illés Károly, a nagy kriminalista, aki Sándor utolsó perében, mint ügyész a vádat képviselte, a nagy pörről írt ugyan egy cikksorozatot a nyolcvanas években, de maga se csinál belőle titkot, hogy az ő száján is lakat van. Pedig ő nem volt ijedős ember s akkor már különben se kellett attól félni, hogy a betyárvilág visszatér. Akkor már konszolidált viszonyok voltak, az írástudatlan szegénylegények eltűntek a rónákról s a megváltozott világhoz képest a közélet más mezőin helyezkedtek el, olykor nem is mezőkön, hanem palotákban.

Átolvastam a leghitelesebb kortársi feljegyzéseket, de néhol csak átlapoztam őket, mert egész szakaszok csak lelketlen jegyzőkönyvi kivonatok. Igaz, azért ezekből is kitűnik, hogy Sándor nem kapcabetyár volt. Lehet valami lelki rokonságot találni közte és azok közt a vérben dolgozó nagyiparosok közt, akiknek halhatatlanságot utalt ki a történelem, mert kedvezőbb körülmények közt tevékenykedtek, mint a mi Sándorunk és nagyobb méretekkal dolgoztak. Napoleon például Toulon ostrománál kiszámította, hogy hány ezer holttest kívántatik a sáncárkok betömésére és annyi katonáját ítélte halálra, amennyit a számvetés kihozott. Ezen nem ütközik meg senki, mert ez hadvezéri feladat megoldása volt és azonfelül sikerült is. Mikor Sándor a félegyházi Pokol-kocsmát megostromolta, előre megmondta, noha nem végzett felsőbb hadi-iskolát, hogy elég lesz három perzekútort keresztüllőni s ez a számtani feladat is sikerült. De ez természetesen nem haditénynek számított, csak közönséges gyilkosságnak, mert nem háromezer emberről volt szó, csak háromról.

A hiteles statisztika szerint több mint harminc halál súlyosodott a Sándor lelkére, mint tettesére, tehát a gyilkos nevet eléggé megszolgálta majd négy évtizedet felölelő pályán. Annál érdekesebb, hogy maga az ügyész se iszonyodott tőle, aki hivatalból halált kért a fejére. Sőt, azt is ki lehet érezni az Edvi Illés memoárjaiból, hogy határozottan szimpatikusnak találta az öreg haramiát, akiről néha majdnem úgy beszél, ahogy történelmi alakról szokás. Azt mondja róla, hogy bűne nemcsak a magáé volt, hanem a koré és a végzeté is. A betyár maga is érezhetett valami ilyent. Valami Isten ostorának érezhette magát, akinek külön küldetése volt idelent, nem úgy, mint más útonállóknak.

Azok közt, akiknek a gyertyáját elkoppantotta, volt vagy hét betyár is. Mikor ezeknek a halálát is számonkérte tőle a bíróság, elfutotta a vér az arcát és veszett dühvel rázta meg a bilincseit.

- Röttenetös jussom volt hozzá, hogy elbánjak a bitangokkal! - ordította. - Rózsa Sándornak adták ki magukat a népek előtt, pedig arra se voltak méltók, hogy kapcának viseljem őket.

Ez a fajtája a gögnek, amivel a történelem nagy haramiáinál lehet találkozni, akiket valószínűleg éppen ilyen dühbe hozna az, ha csontjaik valahol tudomást vennének róla, hogy én némi párhuzamot vontam köztük és Sándor közt. Pedig még azt is hozzá kell tennem, hogy ez a párhuzam nem mindig az ő javukra üt ki. Például Sándor csak veszélyből és dicsőségből igényelte az oroszlánrészt, a zsákmányból nem. A kollégái közt való népszerűségnek éppen ez volt a titka s tekintélyét ezért nem rendítették meg palotaforradalmak soha. A vezér sohase vett magának nagyobb részt, mint amennyi a közembert megillette. Azt se kell gondolni, hogy egy-egy sikeres vállalkozás után lapáttal osztották szét a bankót és vékával mérték az aranyat, mint a mai detektív-regényekben szokás. Marhát, lovat kötöttek el, néha csak egy-két oldal szalonját emeltek le a szegről s ha pénzhez jutottak, nem ezreken osztozkodtak, csak százaikon. A zsákmány annyifelé ment, ahányan részelték a csínytevésben és Sándornak egy rézkrajcárral se ragadt több az ujjához, mint a többinek. Mikor a moholi községházát felverték - az nagyon agyafúrt kaland volt, külön fejezetet érdemelne, Wallace szelleme egész regényt kopogna belőle -, tán kétszázhusz forint jutott egy emberre az adókasszából. Mire azonban valahol a horgosi határban enyhelyet értek, kiderült, hogy bizonyos nevezetű Kiss Jancsi már nem formál juszt a maga részére. Kiadták neki a csendőrök az apait, anyait: lelőtték a lováról futás közben.

- Hát most az ő részével mi lössz? Azt is elosszuk? - kérdezte valamelyik süvölvény betyár.

- Csiba te! - kurjantottak rá az öregebbek s valamelyik a puskatust is ráfogta.

- Csönd embörök! - dobbantott Sándor. - Hiszön ennek még a töröngya se száradt föl, mit tudhassa ez, mi a tisztösség?

A tisztesség az volt, hogy Sándor még azon az éjszakán stafétával küldte el a kétszázhusz forintot Kiss Jancsi özvegyének, mint örökséget. S megtoldotta még százzal a magáéból, hogy addig se apadjon el a víz a menyecske elül, még újabb kenyérkeresőt nem talál magának.

Hát ilyen mívelkedésekkel vívta ki Sándor az egri nevet a jegenyék alatt s ezért mondogatják még ma is a homokon, hogy nagy ember volt az, kár, hogy a mai világban már a magja is kiveszett. S hogy a maga idejében nemcsak a gerendás szobákban volt ilyen nagy becsülete Sándornak, hanem az úri népek közt is, arra én is tanu lehetek, ha a kortársi rangról lekéstem is. Én még láttam olyan úri kaszinót gyerekkoromban, amelyiknek egyik faláról Széchenyi korom szemöldöke kísérté figyelemmel a magyar sírvavigadást, a másikról meg a Sándor subás, kucsomás portréja integette a helybenhagyást.

- Nono, hiszen tudom én azt, hogy azért az urak is csak embörszámot tősznek.

De még ezeken kívül is kellett lenni valaminek, amiért Sándort nemcsak a közvélemény karolta fel, hanem a törvény is megkülönböztette valahogy a kartársaitól. Foglalkoztam volna

én ezzel is, ha ennek az irkafirkának a során a főtárgyalásig eljutottam volna. De most nekem másfajta tárgyalásaim vannak, amelyek hosszúra is nyulhatnak, bizonytalan kimenetelűek is lehetnek, nemigen merem én most olyan nagy fába vágni a fejszémet, mikor a toll tartásához sincs kedvem.

De arra mégis kötelez a tisztesség, hogy megmondjam, mi lett a Sándor vége. A bíróság ki-mondta rá a halált, de mindgyárt kegyelemre is ajánlotta - bizonyosan nem ok nélkül. S Ferenc József negyedszer is megamnesztiázta a puszták királyát.

Szegény király! A szamosújvári börtön volt az a Szentilonája, ahol - szabómesterségre fogták. Ez csúfabb bukás volt még a Napoleonénál is. Mikor pedig az öreg ujjak elerőtlenedtek már a szabótűhöz, akkor kötőtűt dugtak közéjük és Sándor mint strimflikötő fejezte be földi pályáját. Higgyük, hogy a nagy Bíró legalább ezért szintén amnesztiát adott neki.